

КІНЕЦЬ ВАКУУМУ ЛЕГІТИМНИХ ЦІННОСТЕЙ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ?

Стаття присвячена змінам, які відбулися у царині ціннісних орієнтацій населення України. Автор приділяє особливу увагу феномену “вакууму легітимних цінностей” в українському суспільстві.

Статья посвящена изменениям, которые произошли в области ценностных ориентаций населения Украины. Автор уделяет особое внимание феномену “вакуума легитимных ценностей” в украинском обществе.

An article is devoted to the transformations in the field of value orientations in Ukraine. An author focuses on the phenomenon of “legitimate values vacuum” in Ukrainian society.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, вакуум легітимних цінностей.

Ключевые слова: ценностные ориентации, вакуум легитимных ценностей.

Keywords: values orientations, legitimate values vacuum.

Події кінця 2013–2014 р. привели до нової хвилі кардинальних перетворень в українському суспільстві. У даній статті зосередимося на змінах, що відбулися у царині ціннісних орієнтацій населення, і докладно розглянемо питання “вакууму легітимних цінностей” та новітніх тенденцій, які з ним пов’язані.

Перш ніж розпочати аналіз, надамо дефініцію поняття “вакуум легітимних цінностей”, оскільки воно ключове для нашого розгляду. Під цим розуміється відсутність у суспільстві домінуючої системи цінностей, інтеріоризова-

ної більшістю його членів. Вакуум легітимних цінностей характеризується наявністю принаймні двох ціннісних матриць, жодна з яких не є домінуючою в суспільстві у даний конкретний період часу. Цей феномен є складовою ще більш широкого та глибинного феномену – “символічного вакууму”. Останній характеризується відсутністю домінуючого символічного універсуму – мета-смыслового комплексу, що виступає матрицею бачення й інтерпретації об’єктивних (природних), інтерсуб’єктивних (соціальних) і суб’єктивних процесів та феноменів для більшості суспільства. Своєю чергою, символічний вакуум є наслідком боротьби між символічними універсумами, а точніше її завершальної фази, коли домінуючий універсум уже втратив свій визначальний вплив, а його конкурент – альтернативний символічний універсум – ще не набув домінуючого статусу. Відтак жодна з цих ціннісно-смыслових матриць не є визначальною для більшості суспільства. У суспільстві, в якому присутній символічний вакуум, спостерігається перманентна політична, соціальна кризи, криза ідентичності й у більш широкому сенсі – відсутність стабільності соціальної системи, адже ця стабільність можлива лише за домінування одного символічного універсуму.

Як ми вже неодноразово зазначали, всі ці роки Україна жила у символічному, а відтак і вакуумі легітимних цінностей. Вона була розколотою з більшістю найважливіших питань. Події кінця 2013 – початку 2014 р., а потім і війна на Донбасі привели до прискорення процесу остаточної заміни одного домінуючого універсуму іншим. Саме у цей час реактуалізується велика кількість фундаментальних проблем, остаточне вирішення яких для активної більшості населення спричинить остаточну заміну доменів старого символічного універсуму доменами нового універсуму. Навіть поверховий аналіз демонструє, що ці питання є дуже тісно взаємопов’язаними між собою, адже вони є індикаторами, за якими можна простежувати боротьбу старого універсуму, що втратив своє домінуюче становище,

та нового універсуму, який лише його здобуває. Протягом років незалежності ці питання лише позначалися як наявні і їх згадували для вирішення корпоративних політико-фінансових проблем, однак аж ніяк не для власне їхнього вирішення.

У даній статті розглянемо питання цінностей, різних ціннісно-культурних матриць, які співіснують в Україні усі ці двадцять три роки і перебувають між собою в постійному антагонізмі, оскільки належать до ціннісних доменів різних символічних універсумів – старого (“радянського”) та нового (“національно-європейського”).

Для операціоналізації цього емпіричного індикатора – ціннісного домена – використаємо питання з Моніторингу Інституту соціології НАН України *“Скажіть, будь ласка, традиції, цінності та норми поведінки громадян яких країн найбільш близькі Вам?”*¹.

Як свідчать дані цього опитування за липень 2014 р., порівняна більшість опитаних (40%) вважає ближчими східнослов'янські цінності. Водночас майже третина респондентів називають західні цінності та норми як більш близькі, а ще третина так і не змогла визначитися у цьому питанні. Уточнити ситуацію у сфері ціннісних уподобань українців дають змогу результати минулорічного дослідження, в ході якого ставилося це ж саме запитання.

Порівняно з минулим роком можна відмітити зменшення частки тих, хто не визначився зі своїми уподобаннями, на майже 10% і на стільки ж зросла частка тих, хто вважає західні цінності більш близькими для себе².

При цьому частка тих, хто обирає східнослов'янські цінності, залишилася фактично без змін (табл. 1).

¹ У минулорічному дослідженні для операціоналізації цього індикатора ми використовували блок запитань щодо актуальності цінностей старого (“радянського”) універсуму та ставлення до деяких його міфологем.

² Наведені дані опитувань 2013 та 2014 р. є без урахування Криму, оскільки цього року провести дослідження на півострові було неможливо з об'єктивних причин.

Таблиця 1

Динаміка ціннісних орієнтацій населення України

Які цінності є найбільш близькими	2013		2014	
	N	%	N	%
Країн Західної Європи	171	10	268	15
Скоріше країн Західної Європи, ніж східнослов'янських	138	8	238	13
Важко відповісти	700	41	579	32
Скоріше східнослов'янських країн, ніж країн Західної Європи	348	20	324	18
Східнослов'янських країн	348	21	388	22

Якщо подивитись на те, як різні вікові групи обирають ті чи інші ціннісні взірці, то цілком прогнозовано побачимо, що молодь порівняно більше схиляється до західних цінностей (32%), ніж старше покоління (24%), яке, своєю чергою, явно частіше за молодь говорить про свою прихильність до східнослов'янських цінностей (46% проти 31%). Такі відмінності є зрозумілими з огляду на те, що молодь та старше покоління соціалізувалися за різних умов: старше покоління за умов домінування “радянського” універсуму, а молодь в умовах символічного та, відтак, коли має місце вакуум легітимних цінностей, коли “радянські” цінності вже втратили свою визначальну роль, а нові ще не набули поширення.

Тим не менш, і порівняння абсолютних цифр за 2013 та 2014 р., і порівняння ставлення до питання цінностей з боку представників різних вікових груп дають можливість побачити одну важливу тенденцію: кількість тих, хто не визначився зі своїми уподобаннями, зменшилася. При цьому частка респондентів, які нарешті визначилися, висловилися не на користь східнослов'янських цінностей, кількість прихильників яких залишилася фактично незмінною за останній рік, а на користь західної ціннісної матриці.

Відтак підтверджується думка про те, що смисли старого універсуму невпинно втрачають своє значення в суспільстві, а нові смисли натомість набувають усе більшої

сили. Символічний та вакуум легітимних цінностей, таким чином, поступово заповнюється новим символічним універсумом. Події кінця 2013 – початку 2014 р. стрімко прискорили цей процес, який штучно уповільнювався панівними елітами протягом більшої частини періоду незалежності країни, і за збереження статус-кво цей перехідний період міг би тривати невизначено довго.

Від динаміки ставлення українців до різних ціннісних систем перейдемо до аналізу характеристик прихильників західних та східнослов'янських цінностей. Порівняємо між собою ці дві групи, аби отримати їх соціально-демографічні портрети та можливі розбіжності між ними. Як зазначалося, серед перших явно більше молоді і, навпаки, менше старшого покоління. Вікові розбіжності впливають на те, що серед прихильників західних цінностей дещо більше людей із вищою освітою.

Розбіжності між західними і центральними областями, які схиляються до ціннісних матриць Заходу, та східними і південними областями, які, своєю чергою, надають перевагу східнослов'янським цінностям, є вже фактично традиційними. Для нашого розгляду більш цікавим є те, наскільки різняться прихильники цих двох систем цінностей за такими характеристиками, як національна та мовна самоідентифікація.

За першим показником ми можемо побачити явну розбіжність: серед прихильників західних цінностей українцями себе позиціонують 95% опитаних і лише 4% називають себе росіянами. Тоді як серед прихильників східнослов'янських цінностей українцями себе вважають на 15% менше, а росіянами у чотири рази більше опитаних. Ще більш разючими є відмінності за мовною самоідентифікацією. На запитання "*Ваша рідна мова*" 85% прихильників західних цінностей відповіли, що це українська, а решта назвали російську мову. Натомість прихильники східнослов'янських цінностей за своєю мовною належністю розділилися майже порівну: 53% назвали українську і 45% – російську мову.

Варто згадати про відмінності між обома групами за релігійними вподобаннями. Хоча більшість серед обох груп становлять прихильники православ'я, вони різняться своїми пропорціями: 69% серед тих, кому ближчі західні цінності, і 85% серед прихильників східнослов'янських цінностей. Водночас прихильники західної ціннісної матриці у дев'ять разів частіше є представниками греко-католицизму (18% проти 2%) (табл. 2).

Боротьба символічних універсумів, яка у цей період досягла своєї найбільш активної і навіть збройної форми, пронизує усі сфери українського суспільства, відтак стосується усіх доменів – сфер смислотворчості – символічних універсумів. Прихильники двох різних ціннісних матриць явно відрізняються за своїми уподобаннями фактично з усіх інших питань внутрішньої та зовнішньої політики, процесів, що відбуваються в Україні, та її перспектив. Так, відповіді на запитання про унітарний або федеративний устрій країни демонструють, що серед прихильників західної моделі абсолютна більшість (89%) виступає за унітарність України і лише 4% – за федеративність. Натомість серед прихильників східнослов'янських цінностей у п'ять разів більше тих, хто виступає за федеративний статус, а за унітарний – на 30% менше.

У результаті нашого аналізу можна зробити висновок, що в українському суспільстві відбулися принципові зміни, які привели до початку елімінації “вакууму легітимних цінностей”, що панував в українському суспільстві протягом кількох десятиліть. Насамперед вони проявляються у зменшенні кількості тих, хто не визначився зі своїми ціннісними орієнтаціями і водночас у збільшенні прихильників західних цінностей. Чи переросте це у тенденцію, покаже час. Але уже тепер можна констатувати, що події кінця 2013 р. та війна на Донбасі різко актуалізували для всього населення проблему переоцінки цінностей, примусивши нарешті обирати ту чи іншу світоглядну модель. Відповідне зменшення вакууму легітимних цінностей є однією з логічних і невідривних ланок більш

Таблиця 2
Соціально-демографічні характеристики прихильників
різних систем цінностей (%)

	<i>Прихильники західних цінностей</i>	<i>Прихильники східно- слов'янських цінностей</i>
<i>Вік</i>		
Молодь	23	15
Середнє покоління	51	49
Старше покоління	26	36
<i>Освіта</i>		
Початкова, неповна середня	5	6
Середня загальна	29	30
Середня спеціальна (технікум, училище коледж)	36	40
Перший ступінь вищої освіти (бакалавр)	5	3
Повна вища освіта (спеціаліст, магістр, аспірантура, вчений ступінь)	25	21
<i>Регіон</i>		
Захід	38	7
Центр	41	27
Схід	10	25
Південь	7	15
Донбас	4	26
<i>Національність</i>		
Українець	95	80
Росіянин	4	17
Інша	1	3
<i>Рідна мова</i>		
Українська	85	53
Російська	15	45
Інша	-	2
<i>Релігійна належність</i>		
Нерелігійний	9	11
Православ'я	69	85
Католицизм	2	1
Греко-католицизм	18	2
Інше	2	1

Розділ перший

широкого процесу – зменшення символічного вакууму в українському суспільстві, прискорення остаточної заміни старого символічного універсуму на новий. Тим більше, що старий універсум вже не має внутрішнього потенціалу для розвитку та поширення, адже, як ми побачили з упорівняння динаміки ціннісних подібностей громадян України, попри активізацію протистояння ціннісно-сміслових матриць за останній рік, кількість прихильників східнослов'янських цінностей, яку можна віднести до символічного поля старого універсуму, взагалі не збільшилася. Чого не можна сказати про кількість прихильників альтернативної системи цінностей. Це ж саме стосується й інших гострих тем: питання зовнішньої політики, відчуття належності до своєї національності, мовна самоідентифікація тощо.